

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені В. Н. КАРАЗІНА

**МИТРОФАНОВА АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА**



УДК 338.3.01 (043.3)

**СУЧАСНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ВИРОБНИЦТВА  
ЯК ЧИННИК ПЕРЕТВОРЕНЬ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор  
**Попов Олександр Євгенійович**,  
Харківський національний економічний університет  
імені С. Кузнеця, завідувач  
кафедри політичної економії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор  
**Лазаренко Володимир Євгенович**,  
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,  
професор кафедри економічної теорії

кандидат економічних наук  
**Лебедєва Лариса Валеріанівна**,  
Київський національний  
торговельно-економічний університет,  
доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики

Захист відбудеться «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2016 р. о \_\_\_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Автореферат розісланий «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2016 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради



В.М.Соболев

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Дослідження ролі технологічного способу виробництва як фактора перетворення виробничих відносин набуває актуальності у зв'язку із двома аспектами. По-перше, в сучасному суспільстві відбувається стрімкий розвиток всіх елементів продуктивних сил, що втілюється у науково-технічній та інформаційній революціях, підвищенні вимог до працівника, зростанні значення відносин у тріаді «освіта-наука-виробництво», підвищенні ролі сфери послуг. Праця набуває творчого та інтелектуального змісту, посилюється її суспільний характер. Завдяки автоматизації та комп'ютеризації праці більшість трудових функцій людини передаються машині, а працівник поєднується із засобами праці вільним типом зв'язку. Подібні зміни здатна виявити і пояснити категорія технологічного способу виробництва, що розкриває взаємозв'язки між складовими продуктивних сил, передусім, між працівником і засобами праці. По-друге, взаємодія суспільних продуктивних сил, організованих за принципами постіндустріального технологічного способу виробництва, із виробничими відносинами ринково-капіталістичної економічної системи носить суперечливий характер. Новий технологічний спосіб виробництва, заснований на творчій та автоматизованій праці, інформаційно-комунікаційних технологіях, здатний забезпечити позитивний розвиток продуктивних сил за умови їх застосування у соціально-економічному середовищі, що дозволить врахувати суспільні інтереси та налагодити взаємодію в рамках широкого соціального партнерства.

**Ступінь наукової розробки проблеми.** Джерела формування уявлень про технологічний спосіб виробництва містяться у роботах Д. Рікардо, А. Сміта, А. Тюрго, які вивчали елементи продуктивних сил, вплив поділу праці та застосування машин на ефективність виробництва. Роль К. Маркса полягає у створенні формаційної теорії суспільного розвитку та визначенні етапів розвитку технологічного способу виробництва. Зв'язок технологічного способу виробництва із розвитком продуктивних сил показаний в роботах Г. Волкова, В. Марахова, С. Шухардіна. Дослідженню концепції технологічних укладів, характерних рис сучасного технологічного способу виробництва та економіки знань присвячені праці Е. Вільховченко, В. Гейця, М. Кастельса, В. Лазаренка, Л. Лебедевої, Д. Львова, І. Майзеля, Л. Мельника, В. Семиноженка, Л. Федулової, А. Шевчука. Вплив технологічних факторів на соціально-економічний розвиток розглядається у роботах Дж. Досі, М. Кондратьєва, Г. Менша, К. Перес, К. Фрімена. Значущість технологічних відносин у суспільно-історичному процесі підкреслюють Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, В. Іноземцев, С. Мочерний, О. Тоффлер, А. Чухно. Питанням взаємодії між технологічним та суспільним способами виробництва присвячені праці Ю. Плетнікова, Ю. Семенова. Інституціональні концепції суспільних змін представлені у роботах Т. Веблена, Т. Заславської, Д. Норта, О. Сухарева, В. Якубенка. Інтегральні концепції соціально-економічної динаміки належать А. Гальчинському, Б. Кузику, Ю. Яковцю. Проблеми соціалізації та напрямів перетворення відносин власності розглядаються у працях А. Гриценка, Г. Задорожного, М. Кіма, А. Колота, Х. Плеснера, О. Попова, М. Хохлова та ін.

Питання протиріч сучасної ринково-капіталістичної економічної системи досліджуються в роботах У. Бека, Г. Григоряна. Проте питання вивчення ролі технологічного способу виробництва у створенні підґрунтя для перетворення виробничих відносин, а також дослідження напрямів трансформації виробничих відносин досліджені недостатньо і тому потребують більш комплексного теоретичного обґрунтування.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Робота виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця за держбюджетними та госпдоговірними науково-дослідними темами: «Інституціональне забезпечення реалізації пріоритетних напрямів наукового та інноваційного розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0112U001117), «Інституціональна перебудова економіки України в умовах ринкової трансформації» (номер державної реєстрації 0108U008323). Роль автора у виконанні науково-дослідних робіт полягає у розкритті ролі технологічного способу виробництва як чинника трансформації виробничих відносин та рушія розвитку продуктивних сил.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є виявлення ролі сучасного постіндустріального технологічного способу виробництва у системі факторів перетворення виробничих відносин, на основі розкриття суперечливої взаємодії технологічного способу виробництва і суспільного способу виробництва.

Відповідно до поставленої мети було визначено наступні завдання:

- розвинути теоретико-методологічні основи аналізу технологічного способу виробництва на засадах цивілізаційного та формаційного підходу;
- дослідити джерела і рушійні сили розвитку продуктивних сил, технологічного способу виробництва, а також розкрити протиріччя стадій розвитку останнього;
- обґрунтувати особливості процесу взаємодії між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва, а також роль організаційно-економічних відносин у взаємодії між продуктивними силами та соціально-економічними відносинами;
- запропонувати систематизацію та встановити механізм взаємодії факторів розвитку виробничих відносин;
- виявити склад і зміст соціально-економічних протиріч між постіндустріальним технологічним способом виробництва і сучасними виробничими відносинами;
- систематизувати напрямки перетворення виробничих відносин сучасної ринкової економіки;
- розробити рекомендації із забезпечення заходів держави щодо соціалізації виробничих відносин.

**Об'єкт та предмет дослідження.** *Об'єкт дослідження* - перетворення виробничих відносин сучасної ринково-капіталістичної економічної системи.

*Предмет дослідження* - сучасний технологічний спосіб виробництва як фактор впливу на трансформацію виробничих відносин.

**Методи дослідження.** Методологічною основою дослідження виступає формаційний підхід у поєднанні з елементами інституціонального аналізу.

Діалектичний метод використаний для пошуку протиріч у явищах (для розкриття джерел розвитку технологічного способу виробництва, а також протиріч між ним і виробничими відносинами). Також використано загальнонаукові методи: аналіз і синтез (для виявлення особливостей сучасного технологічного способу виробництва); порівняльний аналіз (при зіставленні категорій технологічного способу виробництва і технологічного укладу); статистичні методи (для розрахунку структури і динаміки показників стану досліджуваних явищ); графічне моделювання (при дослідженні взаємодії між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва, при визначенні факторів перетворення виробничих відносин).

*Інформаційна база дослідження.* Теоретичною базою дослідження стали монографії та публікації у наукових періодичних виданнях вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали міжнародних конференцій. Фактична база представлена офіційними статистичними даними Державного комітету статистики України та органів Європейського Союзу, державних установ США, нормативними документами України, нормативними документами та статистичними даними міжнародних організацій – Світового банку, МВФ, ООН.

**Наукова новизна** результатів дослідження полягає в наступному.

*Удосконалено:*

1. Уявлення про продуктивні шляхи вирішення суперечностей між постіндустріальним технологічним способом виробництва і виробничими відносинами: між зростанням творчого змісту праці та її ринковим застосуванням; між загальнокультурним призначенням освіти і науки та їх комерціалізацією; між спрямованим на короткострокову вигоду використанням результатів науково-технічного розвитку та довгостроковим імперативом збереження природного середовища шляхом групування інструментів державної політики за критерієм вихідного ступеню розвитку виробничих відносин та доведення ключової стабілізуючої ролі напряду соціалізації виробничих відносин.

2. Змістовну характеристику напрямів сучасної соціалізації виробничих відносин: 1) поширення спільно-часткової і загальної неподільної форм власності (акціонерної, кооперативної, державної); 2) розвиток приватної трудової форми власності через зростання самозайнятості; 3) посилення соціального діалогу та партнерства.

3. Розуміння ролі технологічного способу виробництва у розвитку суспільного виробництва за рахунок виділення таких напрямів його впливу: 1) різношвидкісне удосконалення працівника і технічних засобів праці в процесі їх взаємодії як імпульс розвитку продуктивних сил; 2) розширення системи соціокультурних чинників трансформації виробничих відносин; 3) посилення опосередкованості та гнучкості взаємодії між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва.

*Дістали подальшого розвитку:*

4. Класифікація факторів трансформації сучасних виробничих відносин за відповідністю до елементів економічної системи шляхом виділення таких їх груп: 1) породжені сучасним технологічним способом виробництва в розвитку продуктивних сил (розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, вільний тип

зв'язку між працівником і засобами праці, поглиблення творчого змісту праці, посилення ролі науки і освіти); 2) обумовлені протиріччями між постіндустріальним технологічним способом виробництва та наявними виробничими відносинами у сферах праці, безробіття, освіти, науки, природного середовища; 3) інституціональні фактори. Доведено, що перетворення виробничих відносин відбувається за умови впливу всієї системи факторів, який може бути посилений державною політикою зі сприяння дії першої та третьої груп факторів та усунення негативних соціальних наслідків дії другої групи.

5. Теоретичне уявлення щодо впливу сучасного технологічного способу виробництва в умовах глобалізації на зайнятість, який зумовлює: появу нових організаційних форм праці (проектна організація праці, становлення кластерно-мережових горизонтальних структур управління, автономізація праці, зростання віддаленого типу зайнятості – телезайнятості, зростання самозайнятості, у тому числі фрілансу); дестандартизацію зайнятості (зростання частки агентської, тимчасової, часткової, портфельної, неформальної зайнятості).

6. Теоретична характеристика взаємозв'язку між технологічним способом виробництва та суспільним способом виробництва завдяки обґрунтуванню: діалектичного характеру взаємодії між їх базовими елементами (розвиток виробничих відносин суспільного способу виробництва є результатом відтворення протиріч усередині технологічного способу виробництва та необхідною умовою його функціонування); підвищення ролі організаційно-економічних відносин як передавальної ланки між продуктивними силами та виробничими відносинами.

7. Інструментарій прогнозування тенденцій постеконічного суспільного розвитку шляхом зіставлення стадій історичного розвитку технологічного способу виробництва з етапами розвитку суспільної формації та її елементів в межах формаційного та цивілізаційного підходів.

**Практичне значення отриманих результатів.** Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в навчальному процесі у вищих навчальних закладах при викладанні дисциплін «Політична економія», «Економічна теорія», «Історія економіки та економічної думки», а також при підготовці навчально-методичної літератури. Теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи були використані здобувачем в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Політична економія» в Харківському національному економічному університеті ім. С. Кузнеця (довідка № 14/86-30-229 від 18.12.2014 р.). Рекомендації автора щодо підвищення ролі робітників в управлінні підприємством застосовані у господарській діяльності ТОВ «Бізнес-група «Співдружність» (довідка № 4 від 26.01.2016 р.). Також основні теоретичні висновки та практичні рекомендації дисертації можуть бути використані в ході розробки національних та регіональних довгострокових програм стратегічного економічного розвитку, у процесі розробки елементів інноваційної політики держави, соціальної політики, політики в сфері освіти і науки.

**Особистий внесок здобувача.** У статті [5] з переліку опублікованих праць за темою дисертації, що виконана у співавторстві з науковим керівником, особистий внесок здобувача полягає у виділенні трьох груп факторів перетворення виробничих відносин; у статті [6] особистий внесок полягає у розробці характеристик розвитку виробничих відносин та рекомендацій державної політики їх соціалізації.

**Апробація результатів дисертації.** Основні результати дисертаційної роботи представлені на 8 наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта та наука в умовах глобальних викликів» (Сімферополь, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічний розвиток України в сучасному просторі і часі» (Харків, 2010), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії розвитку України у глобальному середовищі» (Ялта, 2010), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (Дніпропетровськ, 2010), Міжнародній науково-практичній конференції «Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни» (Тернопіль, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічний розвиток України у сучасному просторі і часі» (Харків, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан розвитку економічних та інноваційно-інвестиційних процесів в країнах СНД» (Одеса, 2014), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2015).

**Публікації.** За темою дисертації опубліковано 19 наукових праць загальним обсягом 7,86 д.а., серед них 6 статей у фахових наукових виданнях України обсягом 3,57 д.а., з них 3 статті у виданнях, що включено до міжнародних наукометричних баз.

**Структура і обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 246 сторінок, основна її частина становить 175 сторінок, містить 24 таблиці, 7 рисунків на 32 сторінках. Список використаних джерел складається із 348 найменувань. Дисертація має 13 додатків на 36 сторінках, які включають 21 таблицю і 4 рисунки.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету і завдання дисертації, виділено об'єкт, предмет, методи; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; надано інформацію про апробацію результатів дослідження та публікації, подано структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні основи дослідження технологічного способу виробництва» - досліджена еволюція змісту категорії «технологічний спосіб виробництва» в історії економічної думки, а також формування її сучасного соціально-економічного змісту у світлі цивілізаційного і формаційного підходів; проаналізовані історичні стадії розвитку технологічного способу виробництва і їх протиріччя; розкриті особливості сучасної стадії.

Роль технологічного фактора у суспільно-історичному процесі послідовно висвітлюється у формаційній теорії, з позицій якої можна прослідкувати взаємодію трьох підсистем: технологічної (технологічний спосіб виробництва), виробничих відносин та соціальних відносин. Формаційний підхід розглядає історію людства як послідовну зміну суспільно-економічних формацій уздовж вісі соціально-економічного прогресу у напрямку вдосконалення виробничих та надбудовних відносин; перехід до наступної формації забезпечується безперервною діалектичною

взаємодією між продуктивними силами та виробничими відносинами. Сучасний естафетно-формаційний підхід передбачає розуміння зміни суспільно-економічних формацій в масштабах всього людського суспільства, а не в межах окремого регіону, держави. Зважене сприйняття формаційної теорії передбачає врахування як її переваг, так і недоліків. Вплив технологій на суспільні зміни враховує також і техніко-детерміністський напрям цивілізаційного підходу, і інституціональна теорія (еволюційний інституціоналізм, економічна соціологія). Формаційна теорія має певні точки дотику із інституціональним напрямом досліджень: це основні альтернативи неокласиці; визнається суттєва роль власності у економічній системі; інституціональна сфера за змістом перетинається з категорією надбудовних відносин; концепція соціальної вкоріненості економічної дії кореспондується із обумовленістю економічних інтересів людей їх приналежністю до певної соціальної групи. Окреслені обставини обумовили вибір методологічних засад дослідження.

Поряд із категорією «суспільно-економічної формації» самостійне значеннєве навантаження несе і категорія «суспільної формації», а уявлення про суспільно-історичний розвиток збагачують як періодизація залежно від власності на засоби виробництва на п'ять суспільно-економічних формацій, так і на три великих історичних періоди з погляду експлуатації праці - архаїчну (первинну), економічну (вторинну) і постеконімічну (третинну) суспільні формації.

Відповідно до розуміння категорії «цивілізація», цивілізаційні теорії можна об'єднати у три групи: а) цивілізаційний підхід у вузькому, культурно-історичному сенсі (теорії локальних цивілізацій), який передбачає розуміння суспільних змін через фази розвитку локальних цивілізацій; б) цивілізаційний підхід у широкому (індустріально-технократичному) сенсі, представлений теоріями світових цивілізацій, у яких критерієм виділення стадій цивілізаційних змін стає не соціокультурна ідентичність, а рівень розвитку продуктивних сил; в) інтегральні концепції, які поєднують в собі кращі риси указаних підходів. Методологічні особливості індустріально-технократичних теорій зумовлюють сприйняття розвитку продуктивних сил в якості розвитку суспільства; розгляд технологічного способу виробництва у відриві від взаємодії з виробничими відносинами; перекладання відповідальності за вирішення соціальних протиріч на досягнення науки і техніки. В той же час технократичні теорії збагачують економічну науку, оскільки глибоко аналізують тенденції постіндустріального технологічного способу виробництва.

Категорії технологічного способу виробництва, праці і продуктивних сил являють собою єдиний комплекс, який характеризує активне ставлення людини до природи. Праця являє собою продуктивні сили в дії, а технологічний спосіб виробництва характеризує суперечливий спосіб взаємодії складових у системі продуктивних сил. За допомогою категорії технологічного способу виробництва пояснюються джерела виникнення суттєвого протиріччя між працівником і засобами праці в процесі трудової діяльності, що полягає у різноплановій невідповідності робітників новому рівню засобів праці і технологій, а також у необхідності повнішої реалізації потенціалу людини шляхом звільнення її від нетворчих функцій. Для сучасного технологічного способу виробництва характерні такі тенденції у розвитку трудової діяльності, як підвищення творчого змісту праці,



зміна трудових функцій працівника убик переваги функцій керування технологічним процесом в цілому, інтелектуальних та дослідницьких функцій.

Можна виділити дві групи критеріїв для класифікації етапів розвитку технологічного способу виробництва: залежно від елементів продуктивних сил або за системним критерієм, який полягає у типі зв'язку між працівником і засобами праці і є більш прийнятним, оскільки ядром технологічного способу виробництва є взаємодія у системі «людина - техніка». Розвиток технологічного способу виробництва охоплює три стадії: інструментальну (суб'єктний зв'язок між працівником і засобами праці); індустріальну (об'єктний зв'язок); постіндустріальну (вільний зв'язок). Періодизація техніко-економічного розвитку з точки зору технологічного укладу або техніко-економічної парадигми є менш прийнятною, оскільки починається з появи машин і тому не вичерпує собою всю історію техніко-економічного розвитку, розглядаючи його в рамках еволюції капіталізму. В світі сьогодні одночасно співіснують всі три стадії технологічного способу виробництва. Панівними тенденціями розвитку постіндустріального технологічного способу виробництва являються зміна ролі людини у виробництві; інформатизація та віртуалізація виробництва; поява нових технологій п'ятого та шостого технологічних укладів; зростання ролі інноваційної діяльності; «індустріалізація» науки та її синтез з виробництвом, причому наука та освіта виступають «каналами» розвитку сторін протиріччя в системі «людина - техніка».

**У другому розділі – «Вплив сучасної стадії технологічного способу виробництва на перетворення виробничих відносин»** - проаналізований взаємозв'язок між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва; виявлені протиріччя нового технологічного способу виробництва із сучасними виробничими відносинами; визначені напрямки трансформації виробничих відносин.

З метою забезпечення суспільного відтворення, технологічної відповідності між засобами праці та робочою силою в межах технологічного зв'язку між ними недостатньо; необхідним є соціально-економічний зв'язок між економічними формами елементів продуктивних сил – власністю та суспільною формою праці. Робітник не може бути поєднаним із засобами праці інакше, ніж втілюючи закони існуючих виробничих відносин, тому що та чи інша суспільна форма праці відтворює відповідну форму власності на засоби виробництва, яка визначає суспільний спосіб виробництва. Тому потенціал взаємодії працівника і засобів праці усередині технологічного способу виробництва реалізується як джерело розвитку продуктивних сил лише під впливом соціально-економічних умов, сформованих виробничими відносинами існуючого суспільного способу виробництва. У свою чергу, суспільний спосіб виробництва розвивається під впливом вимог технологічного способу виробництва. Розвиток виробничих відносин суспільного способу виробництва є, з одного боку, результатом відтворення протиріч всередині технологічного способу виробництва, а з іншого боку – необхідною умовою його функціонування (рис. 1). Таким чином, взаємодію між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва можна визначити як основний механізм розвитку соціально-економічної системи суспільства, рух якого починається від імпульсів змін у технологічному способі виробництва, які

реалізуються в суспільному способі виробництва, вдосконалюють виробничі відносини і ведуть до змін у соціальних, політичних та інших відносинах.

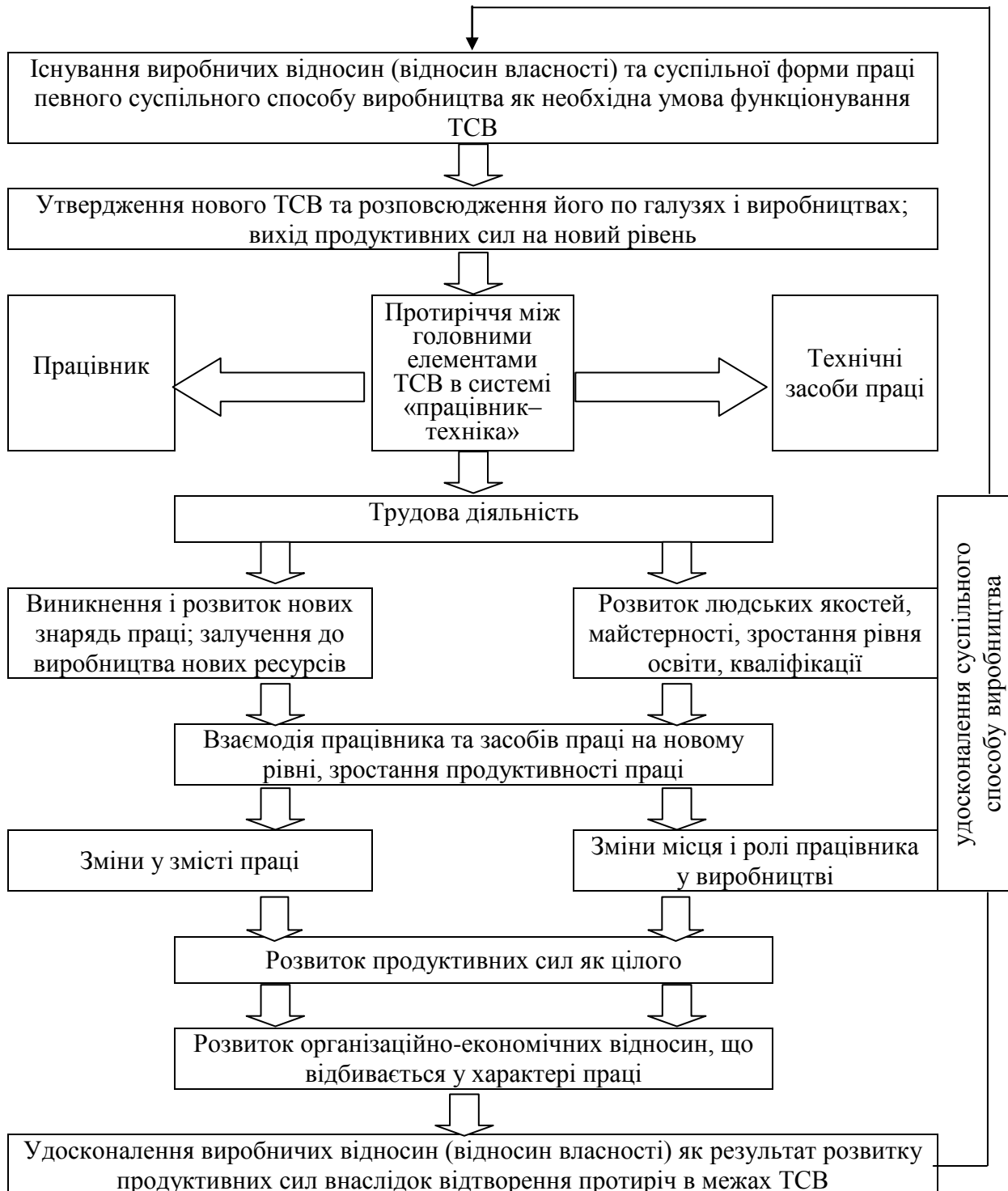


Рис. 1. Взаємодія між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва

В умовах сучасного постіндустріального технологічного способу виробництва зростання суспільного характеру виробництва і праці отримує реалізацію у практиці функціонування економічних систем на різних рівнях. На мікрорівні

розповсюджуються нові форми організації праці і зайнятості; на галузевому рівні формуються трансгалузеві кластери; на макрорівні та глобальному рівні зростає суспільне виробництво здійснюється в умовах посилення усупільнення, монополізації і транснаціоналізації; відбувається посилення трансрегіональної співпраці, посилення впливу інтеграційних об'єднань. Новими організаційними формами праці виступають: нові способи командної організації праці; проектна організація та автономізація праці; формування кластерно-мережевої моделі виробництва та управління; поява віддаленого типу зайнятості (телеробітники); зростання самозайнятості та фрілансерства. Нові організаційні форми праці уособлюють зміни у організаційно-економічних відносинах, сприяють пом'якшенню експлуатації праці, і справляють враження її повного подолання.

Розвиток технологічного способу виробництва ускладнюється умовами сучасного суспільного способу виробництва, і тому не повною мірою виконує свої функції. Ринково-капіталістичній економіці властивий циклічний характер розвитку та недостатньо ефективного використання продуктивних сил: недовикористання виробничих потужностей; зростає безробіття; посилення дестандартизації зайнятості через поширення таких її форм, як агентська праця; розподіл робочого місця; тимчасова, часткова, множинна, неформальна зайнятість. Також це стосується експлуатації творчої праці, етики наукових досліджень, протиріч у системі освіти, екологічної нерівноваги між людиною і природою та ін. Виходячи з наявності указаних протиріч, необхідним виявляється перетворення виробничих відносин, яке, незважаючи на існування об'єктивних матеріальних передумов з боку продуктивних сил, потребує взаємопов'язаного впливу системи факторів, що складається з трьох груп. Перша група включає фактори, створені сучасним технологічним способом виробництва – вільний тип зв'язку між працівником і засобами праці, комп'ютеризація виробництва, розвиток творчого змісту праці, посилення ролі освіти і науки. Друга група факторів обіймає протиріччя, які виникають між технологічним способом виробництва і сучасними виробничими відносинами і вирішення яких передбачає удосконалення останніх. Третю групу складають інституціонально-надбудовні фактори, такі як соціальні, ціннісні, політичні, правові.

Серед напрямків трансформації соціально-економічних виробничих відносин щодо підвищення їх соціального змісту можна виділити: підвищення значення соціального партнерства, а також розвиток різноманітних форм власності, які є відображенням спільно-часткового, загального неподільного та приватного присвоєння, тобто акціонерної, кооперативної, державної, приватної трудової та інших форм власності. Соціальне партнерство є одним з напрямів соціалізації виробничих відносин саме під впливом постіндустріального технологічного способу виробництва, оскільки він потребує нових засад організації праці; поглиблення взаємодії в рамках тріади «освіта-наука-виробництво»; розвитку кооперації під впливом посилення суспільного характеру виробництва.

Приватне присвоєння у формах власності з використанням найманої праці вичерпує себе, оскільки не може в повній мірі забезпечувати потреби нового технологічного способу виробництва, на відміну від форм загального неподільного і спільно-часткового типів присвоєння. Однак функціонування перспективних форм

загального неподільного і спільно-часткового типів присвоєння в сучасних умовах часто не відповідає своїм призначенню і можливостям: акціонерні товариства і кооперативи використовують найману працю; відбувається корпоратизація та комерціалізація кооперативного капіталу; не враховані інтереси міноритарних акціонерів; не всі працівники є співвласниками підприємств та ін. Протиріччя породжуються самою сутністю акціонерної власності, яка проявляється через співіснування реального і фіктивного капіталу, а також відокремлення капіталу-власності від капіталу-функції; також загострюються протиріччя між інтересами робітників, менеджерів та акціонерів.

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та сформульовані нові підходи до розв'язання актуального наукового завдання, що полягає у виявленні ролі сучасного постіндустріального технологічного способу виробництва як важливої ланки у системі факторів перетворення виробничих відносин.

1) Технологічний спосіб виробництва являє собою історично визначений соціально-економічними умовами спосіб з'єднання працівника із засобами праці в єдності з техніко-технологічними відносинами виробництва; він відображає істотні взаємозв'язки між елементами продуктивних сил і виявляє джерела їх розвитку. Імпульс розвитку технологічного способу виробництва, а отже, і продуктивних сил, лежить у площині самовідновлюваної суперечності між працівником і технічними засобами праці як двома підсистемами, функціонуючими за власними законами, але об'єднаними цільовою єдністю. Взаємодія між ними призводить до різношвидкісного удосконалення працівника і засобів праці, а вирішенням зазначеної суперечності є вдосконалення людських здібностей і створення нових засобів праці, які послідовно приймають на себе трудові функції людини.

2) Технологічний спосіб виробництва у своєму розвитку проходить декілька стадій: інструментальну, індустріальну, постіндустріальну. Перехід до кожної нової стадії відбувається не тільки завдяки самовідновлюваній внутрішній суперечності між працівником і технічними засобами праці, але й завдяки необхідності вирішення спільних для кожного з етапів протиріч (між виробництвом та потребами), а також специфічних протиріч (між необхідністю розвитку працівника та його становищем як часткового робітника на індустріальній стадії).

3) Глибока взаємодія між суспільним способом виробництва і технологічним способом виробництва, яка має гнучкий і опосередкований характер, забезпечує одночасне взаємозалежне рішення як технологічних проблем, так і соціально-економічних проблем суспільного відтворення. Суспільний спосіб виробництва створює необхідні соціально-економічні умови для функціонування технологічного способу виробництва. Водночас імпульси розвитку самого суспільного способу виробництва лежать саме у площині змін у технологічному способі виробництва.

4) Розвиток продуктивних сил в рамках постіндустріального технологічного способу виробництва зумовлює зміни у змісті праці, які супроводжуються посиленням суспільного характеру праці та виробництва. Роль організаційно-

економічних відносини як посередника, вузла зіткнення між продуктивними силами і виробничими відносинами при цьому посилюється: з одного боку, вони залежать від соціально-економічних відносин, а з іншого – передають імпульси розвитку від продуктивних сил до соціально-економічних відносин. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють організувати віддалену роботу; також у працівника з'являється можливість володіння власними інформаційними засобами виробництва, що полегшує організацію самозайнятості, яка уособлює збільшення частки трудової приватної власності і відсуває імператив найманої праці.

5) Взаємодія між постіндустріальним технологічним способом виробництва і сучасними виробничими відносинами є неоднозначною, що виливається в появу таких суперечностей: між необхідністю ефективного використання продуктивних сил та безробіттям і недовантаженням виробничих потужностей; між підвищенням творчого змісту праці та її ринковим застосуванням; між загальнокультурним призначенням освіти і науки та їх комерціалізацією; між застосуванням результатів науково-технічного розвитку, спрямованим на короткострокову вигоду, та необхідністю збереження природного середовища.

б) Змістовною сутністю сучасного етапу перетворення виробничих відносин є процес їх соціалізації, напрямами якої виступають розвиток форм власності загального неподільного та спільно-часткового типів присвоєння; розвиток приватної трудової власності та системи соціального партнерства. Однак перетворення виробничих відносин не може відбуватися автоматично, незважаючи на існування матеріальних передумов у розвитку продуктивних сил. Цьому процесу потрібна узгоджена дія системи факторів: матеріальної основи, суперечностей між новим технологічним способом виробництва і виробничими відносинами та впливу інституціональних факторів. Крім того, постіндустріальний технологічний спосіб виробництва зумовлює розширення системи соціокультурних факторів перетворення виробничих відносин.

Отримані наукові висновки дозволяють розробити систему загальних рекомендацій із соціалізації виробничих відносин, які організовані у групи за критерієм вихідного рівня розвитку виробничих відносин в тій чи іншій економічній системі. В Україні комплекс заходів державної політики соціалізації виробничих відносин може включати наступні кроки:

- в сфері корпоративних відносин з метою вдосконалення законодавчої бази доцільним є внесення таких змін до Закону України «Про акціонерні товариства»: а) врахувати концепцію сумісно-розділеного привласнення шляхом визначення категорій «акціонерна власність» та «акціонерний капітал»; б) забезпечити захист прав акціонерів-працівників шляхом обов'язкового включення їх представників до Наглядової ради та запрошення на засідання представників профспілки з правом дорадчого голосу; надання робітникам в умовах приватного акціонерного товариства переважного права першочергового придбання акцій;

- в сфері функціонування державного сектору пропонується внести наступні зміни до Закону України «Про управління об'єктами державної власності», а саме: зобов'язати Фонд державного майна України здійснювати систематичний контроль виконання конкурсних умов продажу об'єктів приватизації, особливо їх соціальної складової; фінансовий та екологічний аудит доповнити аудитом соціально-трудових

відносин; розширити звіт до центральних органів виконавчої влади (ст. 16) показниками стану соціально-трудових відносин;

- з метою вдосконалення управління об'єктами державної власності центральними органами виконавчої влади пропонується: посилення умов конкурсного відбору керівників підприємств державного сектору та вдосконалення системи оплати їх праці; перегляд критеріїв ефективності управління державною власністю; проведення Фондом державного майна України інвентаризації державних корпоративних прав, задля визначення необхідності підвищення державної частки у акціонерних підприємствах або її продажу; перетворення державних акціонерних товариств на «народні підприємства» зі стовідсотковою часткою працівників;

- з метою поліпшення інституціонального середовища функціонування кооперативної власності рекомендується прийняття Закону України «Про кооперативний рух», у якому доцільно відобразити різноманіття сфер діяльності кооперативів (споживчі, виробничі, сільськогосподарські, торгово-збутові, обслуговуючі), визначити організаційно-правові форми кооперативів; встановити граничну кількість найманих працівників з метою недопущення «розмивання» кооперативної власності; окреслити сферу відповідальності центральних та місцевих органів влади за сприяння розвитку кооперативів;

- з метою активізації кооперативного руху органам місцевого самоврядування пропонується: створити інформаційно-консультативні центри підтримки розвитку кооперативів; забезпечити проведення семінарів з вивчення кооперативного досвіду; організувати проведення ярмарків продукції кооперативів; надавати кооперативам приміщення комунальної власності в оренду за зниженою орендною платою; надати податкові пільги за місцевими податками;

- з метою сприяння розвитку системи соціального партнерства в Україні рекомендується: а) запровадити в якості центральної категорії «соціальне партнерство» замість категорії «соціальний діалог» та розкрити більш широке розуміння соціального партнерства у Законі України «Про соціальний діалог в Україні»; б) Міністерству соціальної політики України пропонується розробити стратегічний План участі робітників у власності, управлінні та прибутках підприємств за прикладом плану ESOP у США, який би окреслював заходи заохочення участі підприємств у формах соціального партнерства.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Розділ у колективній монографії:**

1. Митрофанова А. С. Безробіття та його соціально-економічні наслідки як прояв протиріч між сучасним технологічним способом виробництва і капіталістичним способом виробництва // Фінансово-економічні проблеми стабільного розвитку економіки України: колективна монографія. Ч. 2. – [за ред. А. Ф. Головчука, О. О. Непочатенко]. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. – С. 18–23. – 0,5 д.а.

### Статті у фахових наукових виданнях:

2. Митрофанова А. С. Методологічні основи вивчення і використання категорії технологічного способу виробництва / А. С. Митрофанова // Збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Вип. 5 (19). – Ч. 2. – Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2008. – С. 60–73. – 0,8 д.а.
3. Митрофанова А. С. Особливості та протиріччя індустріально-технократичних теорій суспільного розвитку / А. С. Митрофанова // Бізнес-інформ. – 2009. – № 11 (1). – С. 64–65. – 0,22 д.а.
4. Митрофанова А. С. Роль організаційно-економічних відносин у взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин / А. С. Митрофанова // Бізнес-інформ. – 2014. – № 8. – С. 157–162. – 0,81 д.а. **Видання включено до міжнародних наукометричних баз *Index Copernicus, Directory of Open Access Journals та ін.***
5. Митрофанова А. С. Систематизація факторів трансформації виробничих відносин в контексті розвитку технологічного способу виробництва / А. С. Митрофанова, О. Є Попов // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2014. – № 2 (74). – С. 9–15. – 0,88 д.а.
6. Митрофанова А. С. Організаційно-економічне забезпечення соціалізації виробничих відносин у національних моделях економічних систем / А. С. Митрофанова, О. Є Попов // Проблеми економіки. – 2015. – №3. – С. 244 – 251. – 1 д.а. **Видання включено до міжнародних наукометричних баз *Index Copernicus, Directory of Open Access Journals та ін.***
7. Митрофанова А. С. Суперечності та шляхи розвитку акціонерної власності як наряду соціалізації виробничих відносин / А. С. Митрофанова // Управління розвитком. – 2015. – №3 (181). – С. 45 – 51. – 0,8 д.а. **Видання включено до міжнародних наукометричних баз *Соціонет, RePEc, Google Scholar.***

### Статті в інших наукових виданнях:

8. Митрофанова А. С. Методологічний потенціал цивілізаційного підходу до проблеми пошуку джерел розвитку суспільства / А. С. Митрофанова // Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. – Спец. вип.: Методологічні проблеми економічної науки. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 176–182. – 0,33 д.а.
9. Митрофанова А. С. Место социального партнерства в разрешении противоречий капиталистического способа производства. / А. С. Митрофанова // Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. – Спец. вип.: у 3 т. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 227–335. – 0,63 д.а.
10. Митрофанова А. С. Противоречия эксплуатации творческого труда в контексте цивилизационного развития общества / А. С. Митрофанова // Векторы инновационного развития человека и общества. Сборник научных трудов: в 2 ч. – Ч. 1. – Саратов: Саратовский государственный технический университет, Издательство «КУБиК», 2010. – С. 211–215. – 0,38 д.а.

11. Митрофанова А. С. Методологічні можливості формаційного підходу / А. С. Митрофанова // Вчені записки Харківського інституту управління: Науковий журнал: Випуск №34. – Харків: ХІУ, 2013. – С. 46–50. – 0,3 д.а.

#### Тези доповідей:

12. Митрофанова А. С. Сущность категории технологического способа производства / А. С. Митрофанова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Освіта та наука в умовах глобальних викликів» (Сімферополь, 13 червня 2008 р.). – Сімферополь: Видавничий центр Кримського інституту бізнесу, 2008. – С. 129–133. – 0,3 д.а.

13. Митрофанова А. С. Социально-экономические причины противоречий между научно-техническим развитием и экологическим равновесием / А. С. Митрофанова // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (Дніпропетровськ, 11–12 листопада 2010 р.): у 4 т. – Т.4. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, Вид. Біла К. О., 2010. – С. 66–68. – 0,19 д.а.

14. Митрофанова А. С. Взаимосвязь между технологическим способом производства и общественным способом производства / А. С. Митрофанова // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії розвитку України у глобальному середовищі» (Ялта, 17–19 листопада 2010 р.). – Ялта: Центр розвитку науки, освіти та інновацій, Кримський інститут бізнесу, 2010. – С. 240–243. – 0,31 д.а.

15. Митрофанова А. С. Взаимодействие между технологическим способом производства и общественным способом производства как механизм развития экономической системы / А. С. Митрофанова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Економічний розвиток України в сучасному просторі і часі» (Харків, 30 листопада 2010 р.). – Харків: ФОП Павленко О. Г., ВД «ІНЖЕК», 2010. – С. 96–102. – 0,5 д.а.

16. Митрофанова А. С. Проблеми і перспективи розвитку державної власності в економіці України / А.С. Митрофанова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни» (Тернопіль, 14–15 грудня 2011 р.). – С. 58–60. – 0,19 д.а.

17. Митрофанова А. С. Нестандартні форми зайнятості в умовах сучасної капіталістичної системи / А.С. Митрофанова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток України у сучасному просторі і часі» (Харків, 23–24 жовтня 2013 р.). – С. 95–99. – 0,25 д.а.

18. Митрофанова А. С. Єдність суспільно-економічного розвитку з точки зору формаційного підходу / А. С. Митрофанова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан розвитку економічних та інноваційно-інвестиційних процесів в країнах СНД» (Одеса, 4–5 квітня 2014 р.). – С. 20–25. – 0,31 д.а.

19. Mytrofanova A. S. Role of technological mode of production in transforming relations of production / A. S. Mytrofanova // Матеріали Міжнародної науково-



теоретичної конференції «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 7–8 квітня 2015 р.). – С. 34–35. – 0,1 д.а.

### **АНОТАЦІЯ**

Митрофанова А. С. Сучасний технологічний спосіб виробництва як чинник перетворень виробничих відносин. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія і історія економічної думки. – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2014.

Виявлено особливості функціонування і розвитку технологічного способу виробництва як фактору, що створює передумови для перетворення виробничих відносин, на основі розкриття його взаємодії із суспільним способом виробництва. Обґрунтовано роль організаційно-економічних відносин у процесі взаємодії між продуктивними силами та соціально-економічними виробничими відносинами. Розкрито суперечності між новим технологічним способом виробництва і сучасними виробничими відносинами, систематизовано фактори, а також обґрунтовано напрями трансформації виробничих відносин. Розроблено систему рекомендацій із реалізації державних заходів щодо соціалізації виробничих відносин.

Ключові слова: технологічний спосіб виробництва, суспільний спосіб виробництва, продуктивні сили, соціалізація виробничих відносин.

### **АННОТАЦИЯ**

Митрофанова А. С. Современный технологический способ производства как фактор преобразования производственных отношений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, Харьков, 2014.

Диссертация посвящена выявлению особенностей функционирования и развития технологического способа производства; внутреннего потенциала современного постиндустриального технологического способа производства, как фактора, создающего предпосылки для преобразования производственных отношений на основе раскрытия взаимодействия технологического способа производства и общественного способа производства. Выявлен механизм функционирования технологического способа производства, взаимосвязь технологического способа производства, труда и производительных сил, определены источники и движущие силы их развития. Обосновано, что технологический способ производства в своем развитии проходит такие стадии: инструментальную, индустриальную, постиндустриальную. Переход к каждой новой стадии происходит не только благодаря самовоспроизводящемуся противоречию между работником и техническими средствами труда, но и благодаря необходимости разрешения общих и специфических противоречий каждого из этапов. Доказана роль организационно-экономических отношений как узлов связи в

процессе взаимодействия между производительными силами и социально-экономическими производственными отношениями.

Раскрыты противоречия между новым технологическим способом производства и современными рыночно-капиталистическими производственными отношениями, а именно: между ростом творческого содержания труда и его рыночным применением; между необходимостью эффективного использования производительных сил и недогрузкой производственных мощностей; между общекультурной ролью образования и науки и их коммерциализацией и другие. Выделены факторы преобразования производственных отношений, такие как: предпосылки, созданные технологическим способом производства в развитии производительных сил; противоречия между постиндустриальным технологическим способом производства и современными производственными отношениями; институциональные факторы. Определены направления преобразования производственных отношений, включающие развитие форм собственности общего неделимого и совместно-долевого типов присвоения, развитие системы социального партнерства, а также частной трудовой формы собственности. Конкретизированы рекомендации по обеспечению мер государственной политики относительно социализации производственных отношений, которые организованы по критерию исходного уровня развития производственных отношений

Ключевые слова: технологический способ производства, общественный способ производства, производительные силы, социализация производственных отношений.

### **SUMMARY**

Mitrofanova A. S. Modern technological mode of production as the factor for transforming relations of production. – Manuscript.

Candidate's degree thesis in economics majoring in 08.00.01 – economic theory and history of economic thought. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2014.

The thesis is devoted to revealing the peculiarities of functioning and development of technological mode of production as a factor creating the necessary prerequisites for transforming productive relations on the basis of revealing interaction of technological mode of production and social mode of production. The part of economic-organizing relations in a relationship between productive forces and socio-economic relations of production has been grounded. The contradictions between new technological mode of production and modern capitalist relations of production have been exposed; the factors have been marked out and the directions for transforming relations of production have been determined. The guidelines on government measures realization for socialization of relations of production have been developed.

Key words: technological mode of production, social mode of production, productive forces, socialization of relations of production.

Митрофанова Анастасія Сергіївна

Сучасний технологічний спосіб виробництва як чинник перетворень виробничих відносин

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск  
д.е.н., проф. Попов О.Є.

Підписано до друку 28.01.2016. Формат 60x90/16.  
Папір офсетний. Гарнітура “Таймс”. Ум.- друк. арк. 0,9  
Тираж 100 прим. Зам. № 17/16. Безкоштовно.

---

ФОП Хомин О.В. Св-во В002 №986304  
м. Харків, вул. Ініціативна, буд. 4, кв. 60, тел. 755-00-23